

УДК 94(477.87)(411.16)«1919/1938»:061.25(73)-047.44

© Златослава Керечанин* (Ужгород)

**АДМІНІСТРАТИВНО-ФІСКАЛЬНІ МЕХАНІЗМИ КОНТРОЛЮ
НАД ЄВРЕЙСЬКИМИ АСОЦІАЦІЯМИ В ПІДКАРПАТСЬКІЙ РУСІ В 1920-Х РР.
(НА МАТЕРІАЛАХ МУКАЧІВСЬКОГО ЖУПАНСЬКОГО УПРАВЛІННЯ)**

У статті аналізуються адміністративно-фіскальні механізми державного контролю, запровадженні чехословацькою владою в Підкарпатській Русі у 1920-х роках щодо єврейських асоціацій. Дослідження опирається на матеріали Мукачівського жупанського управління та деякі інші архівні фонди. Це дозволяє детально відтворити процес взаємодії між єврейськими благодійними, релігійними та культурними організаціями й державним бюрократичним апаратом. Розглядаються особливості впровадження чехословацького законодавства на периферійному регіональному рівні та співіснування із попередньою нормативною базою Австро-Угорської держави кінця XIX ст., що створило гібридну адміністративну систему. Проаналізовано роль міжнародних єврейських благодійних організацій на перегляд чехословацьким урядом певних фіскальних механізмів нагляду. Підкреслюється, що взаємодія між єврейськими асоціаціями та місцевою мукачівською адміністрацією мала складний характер як через часові затримки, так постійний нагляд з боку держави.

Ключові слова: єврейські асоціації, Підкарпатська Русь, Чехословацька Республіка, адміністративний контроль, фіскальний нагляд, міжвоєнний період, міжнародні єврейські організації.

Zlatoslava Kerechanyn (Uzhhorod)

**ADMINISTRATIVE AND FISCAL CONTROL MECHANISMS OVER JEWISH ASSOCIATIONS IN
SUBCARPATHIAN RUS' IN THE 1920s (BASED ON MATERIALS
FROM THE MUKACHEVO ZHUPANAT ADMINISTRATION)**

After the incorporation of Subcarpathian Rus' into the First Czechoslovak Republic in 1919, a peripheral island was created, where linguistic and cultural diversity and economic heterogeneity coexisted. This forced the state to face the need to find the optimal option for managing this region. On the one hand, we have the fact of the coexistence of the ancient Austro-Hungarian legal framework with the modern Czechoslovak one, which created a hybrid regime of state administration on the spot. On the other hand, the external intervention of international Jewish organizations pushed both the Czechoslovak authorities and local Jewish circles to adapt to their bureaucratic requirements. Of course, such adaptation went both ways, because foreign Jewish organizations also had to adapt to the local bureaucratic machine.

This adaptability allowed the traditional charitable and religious mission of the societies to be preserved, while at the same time adopting bureaucratic standards at both the central and international levels (in terms of cooperation between local Jewish representatives and foreign organizations).

The administrative and fiscal mechanisms of the Czechoslovak authorities in the 1920s covered all the activities of Jewish associations (local and foreign) in Subcarpathian Rus', thus including them in their moderate integration into the internal state format. Such a regime of constant supervision made the societies dependent on precise compliance with the requirements for registration, reporting, monthly fees, and proof of loyalty to the state.

Despite close state supervision, the administrative and fiscal control of this format became the basis that allowed Jewish organizations to integrate new requirements without destroying traditional values. A model of society was created in which the autonomy of national minorities was preserved, but remained dependent on the state bureaucracy.

Keywords: Jewish associations, Subcarpathian Rus', Czechoslovak Republic, administrative control, fiscal supervision, interwar period, international Jewish organizations.

* аспірантка кафедри археології, етнології та культурології, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

Postgraduate Student, Department of Archaeology, Ethnology and Cultural Studies, Uzhhorod National University

orcid.org/0000-0003-0752-0327

zlatoslava.kerechanyn@uzhnu.edu.ua

Постановка наукової проблеми та її значення. Включення Підкарпатської Русі (сучасна Закарпатська область) до складу Першої Чехословацької Республіки у 1919 р. створило периферійний кордон, де ліберально-демократична політика держави зіткнулась із практичними вимогами управління мовно-культурним та економічно неоднорідним регіоном. Ця територія, якій формально надали автономного статусу згідно з Конституцією 1920 року, поставила перед Прагою унікальний адміністративний виклик: як інтегрувати населення, яке, згідно з переписом 1921 року, становило 13,5% євреїв, у національну систему, побудовану на принципах захисту меншин, одночасно з цим керуючи припливом іноземного єврейського капіталу та сіоністською політичною діяльністю. Результатом стала не послідовна законодавча політика, а намагання помірно включити єврейське організаційне життя до загальнодержавного, проте обмежуючи його автономію шляхом фіскального вилучення, бюрократичного нагляду та поліцейських інспекцій. Такий напрям державної політики можна простежити з вагомої кількості документальних джерел, що зберігаються у Державному архіві Закарпатської області, та аналізу наукових доробків таких провідних дослідників, як Лівії Роткірхен, Тетяни Ліхтенштейн, Єшаягу Єлінека. Хоч у наукових колах домінантною залишається позиція щодо ідентифікування перебування Підкарпатської Русі у складі Чехословацької Республіки як її «золотої доби», праці деяких дослідників уже вказували на існування «дискримінаційного застосування універсальних законів»¹ та на те, що «толерантність» центру часто трансформувалася на місцях у ретельно організований бюрократичний контроль. Це дає вагому причину для детального емпіричного аналізу саме локальної щоденної адміністративної практики, який би проілюстрував, як саме функціонували механізми цього контролю на рівні місцевих жупанських управлінь.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Історія закарпатських євреїв потрапила у поле наукового інтересу іноземних дослідників відносно нещодавно. Переважно їх цікавила «периферійність» цієї меншини у складі ліберально-демократичної Першої Чехословацької Республіки та простеження її трансформації від стану занепаду та бідності до економічного і культурного процвітання. Дослідженню історії євреїв на території Чехословаччини присвятили свої роботи такі науковці, як Мартін Вейн², Катержіна Чапкова та Гігель Й. Кієвал³. Найбільш ґрунтовне вивчення історії єврейських громад саме Закарпатського краю здійснив Єшаягу Єлінек у своїй праці «Карпатська діаспора: Євреї Підкарпатської Русі та Мукачєва (1848–1948)»⁴, у якій він чи не найбільше з інших науковців розповідає про діяльність та перебування представників міжнародних благодійних єврейських і неєврейських організацій у Закарпатті. Він охопив такі аспекти, як: соціально-економічна допомога, освітні та культурні ініціативи, медична допомога, роль організації в еміграційних процесах та політичний і соціальний контекст. Однак висвітлення саме взаємодії чехословацької влади та єврейських товариств (як локальних, так і міжнародних) є лише фрагментарним.

Мета та завдання дослідження. Метою статті є детальний аналіз специфіки бюрократичного нагляду за єврейськими асоціаціями в Підкарпатській Русі в період 1920-х років на прикладі практик Мукачівського жупанського управління.

Для досягнення цієї мети варто виконати наступні завдання:

1. Систематизувати та подати аналіз адміністративних затримок.
2. Детально розглянути фіскальні вимоги та визначити їхній вплив на діяльність єврейських асоціацій.
3. Дослідити дискурсивні стратегії державного контролю.
4. Проаналізувати прецедентності міжнародних організацій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Для того, щоб краще зрозуміти, яких трансформацій зазнало адміністративне життя у Підкарпатській Русі у міжвоєнний період, доцільно загалом охарактеризувати адміністрування попереднього періоду. Загалом функціонування адміністративного апарату у міжвоєнний період характеризувалося принципом «правової наступності» (Rechtskontinuität), відповідно до якого у регіоні продовжували діяти закони колишньої Австро-Угорської імперії, доки вони не були замінені новими чехословацькими нормами. Зокрема, діяльність асоціацій (spolky) коригувалась урядовим циркуляром Міністерства внутрішніх справ Угорщини про регулювання діяльності асоціації 1875 року, за яким існувала вимога щодо затвердження статутів через міністерство та дозвіл припиняти діяльність товариств у разі «порушення громадського порядку» або «політичної діяльності»⁵. Саме це посприяло утворенню тут гібридної системи, де як місцеві, так і міжнародні єврейські асоціації повинні були посилались на параграфи циркуляра колишнього Угорського міністерства внутрішніх справ, зокрема на §9 «bod IX. přílohy oběžníku býv. uherského min.vnitřa 8.1508 z roku 1875»⁶.

Головним органом контролю в регіоні була Цивільна Адміністрація Підкарпатської Русі (Civilní správa Podkarpatské Rusi) в Ужгороді, очолювана віцегубернатором, а безпосередній нагляд на місцях здійснювали жупанські уряди (Županský úřad), зокрема у Мукачеві⁷. Ключовим принципом адміністративного нагляду, прописаним у рішеннях про затвердження статутів, був принцип державного контролю (Dohled nad spolkem). Наприклад, у статуті братства «Chevra Kadiša» було прямо зазначено, що якщо адміністрація товариства відхилиться від чинних правил, Цивільна Адміністрація як наглядовий орган має право (úřední mocí) його розпустити⁸.

Управлінський нагляд працював через три взаємопов'язані механізми, кожен з яких мав свою логіку та історично зумовлену специфіку. По-перше, це часові затримки, які ввели товариства у стан адміністративної невизначеності. Процес затвердження статуту сіоністського товариства «Achduth» у Великому Севлюші (сучасний Виноградів) тривав 246 днів (з 29 липня 1926 року, коли президент Хаїм Вайс подав заяву, до 12 лютого 1927 року, коли віцегубернатор дав дозвіл)⁹. Ця затримка не була випадковістю, адже коли у жовтні 1927 року Др. Моше Бергер був обраний президентом, товариство подало повідомлення протягом трьох діб, як того вимагав §29 статуту, але місцева адміністрація опрацювала документи лише 24 березня 1928 року — на шість місяців пізніше¹⁰. За цей час Бергер юридично не міг підписувати документи від імені товариства. Така регулятивна затримка була системною: центральне затвердження у Празі відбувалось через 7–8 місяців, а місцеве виконання — ще через додаткові місяці.

По-друге, фіскальний контроль реалізовувався через систему офіційних копій, квартальної звітності та місячних наглядових платежів. Кожне товариство повинно було подавати кольоровані копії (kolkované stejnopisy) своїх статутів — офіційні копії з державною маркою (кольок), вартість якої становила 10 крон¹¹ за оригінал та 1 крону за кожен додаткову копію. Ця система, успадкована ще від австро-угорської адміністративної практики, набувала нового значення в контексті чехословацького нагляду, трансформуючись із простого механізму фіскального збору в інструмент символічної демонстрації державної присутності навіть у внутрішніх документах громадського життя. Окрім того, місцеве жупне управління у Мукачеві додатково вимагало спеціальних копій з маркою 3 крони для власних архівів — вимога, яка не передбачалася центральними актами, але систематично застосовувалася на практиці, що свідчить про те, що місцеві чиновники розширювали вимоги для задоволення власних адміністративних потреб під виглядом «офіційної необхідності» та «місцевого порядку». Цей механізм фіскального стягування, однак, не обмежувався лише марками: товариства повинні були подавати квартальні фінансові звіти (přehled příjmů a výdajů), де кожен дохід і витрата деталізувалися окремими рядками, а у випадку асоціацій, що займалися освітою, — також і навчальні плани, списки викладачів та учнів, що створювало умови для детального контролю, де фінансове звітування перетворювалося на інструмент політичного нагляду, а бюджетні рядки набували статусу доказів лояльності чи, навпаки, підозр у «політичній активності».

Третім, і можливо, найбільш тонким механізмом контролю був мовний нагляд діяльності асоціацій через мову офіційних документів, анотації чиновників та вимоги до саморепрезентації. У звіті «Achduth» за третій квартал 1927 року вказано дохід 87 крон від членських внесків та витрати 45 крон на релігійне навчання з анотацією місцевого чиновника: «ověřeno, žádná politická aktivita» (...завірено, жодної політичної активності)¹². Ця фраза, що стане своєрідним лейтмотивом усієї подальшої документації, є ключем до розуміння логіки адміністративного нагляду: навіть найменші витрати на «виховну діяльність» автоматично трактувалися як потенційно політичні і підлягали перевірці. Для консервативних ортодоксальних громад це створювало додатковий ризик: будь-яка сіоністська діяльність могла бути інтерпретована як «політична активність» і стати підставою для розпуску товариства відповідно до §6 статуту, який надавав Цивільній Адміністрації право припиняти діяльність. Цей механізм дискурсивного нагляду, що поєднував фіскальну та політичну логіку, демонструє, як держава використовувала бюрократичну процедуру для створення культури підозрілості, де кожен фінансовий акт вимагав підтвердження своєї «неполітичності».

Кейс 1: Сіоністське товариство «Achduth».

Сіоністське товариство «Achduth» є чи не найяскравішим прикладом того, як архаїчний правовий режим і місцеве бюрократичне верховодство трансформували ліберальну політику центру в інструмент контролю на периферії. Зареєстроване як «Česká robotka Svazu Achdutha» (Чеська філія Союзу Achduth), товариство мало на меті поширення сіоністських ідей, вивчення івриту та історії, а також збір коштів для єврейських поселень у Палестині. Його статут складався з 34 параграфів і передбачав щомісячні внески в розмірі 1 крони для робітників і 2 крон для підприємців, що

формально створював демократичну структуру, але фактично обмежував доступ до членства для найбідніших верств. Фіскальний тиск посилювався вимогою щоквартальної звітності, яка включала не лише фінансові показники, а й деталізацію членського складу за професійною ознакою¹³. У звіті «Achduth» за рік зазначено: «учасники товариства: лікар 1, студент 1, зубний технік 1, бізнесмен 5, пекар 2» — деталізація, що дозволяла управлінню не лише оцінювати соціальну карту товариства, але й потенційну політичну активність¹⁴. Порівняльний аналіз, проведений на основі даних ДАЗО, показує, що християнські освітні асоціації, такі як «Římskokatolická jednota» (*Товариство Римсько-католицької церкви*), проходили затвердження в середньому за 47 днів без додаткових вимог щодо копій для місцевого архіву¹⁵. Це підтверджує тезу Роткірхен про «дискримінаційне застосування універсальних законів» і демонструє, що єврейські товариства піддавалися неформальним вимогам, які не висувалися до інших груп¹⁶.

Президент товариства «Achduth» Хаїм Вайсс (Chajm Weiß), пекар за професією, подав статут до місцевого жупного управління в Мукачеві 29 липня 1926 року, сподіваючись на швидке затвердження, адже статут не містив жодних політичних положень, лише культурно-освітні та благодійні цілі товариства. Однак документи були направлені на розгляд до відділень центрального рівня лише в жовтні 1926 року, після додаткових запитів щодо «кольокованих копій» та уточнення юридичної адреси, яка через неуважність чиновника була спочатку вказана неправильно. Віцегубернатор затвердив статут 12 лютого 1927 року, тобто через 196 днів після подання, і повернув оригінал з маркою 10 крон, що мало скоріше символічне значення державної підтримки. Загальний час від першого подання до отримання офіційного дозволу склав 246 днів, протягом яких товариство існувало в стані юридичної невизначеності. Президент у цей період не міг:

- відкрити банківський рахунок,
- укладати юридично зобов'язуючі договори,
- офіційно збирати кошти на користь сіоністських фондів,
- проводити загальні збори з повним обсягом прав юридичної особи.

Цей стан «правової тимчасової зупинки» був не випадковим, а системним: кожна затримка на місцевому рівні виправдовувалася необхідністю «додаткової перевірки» або «уточнення деталей», що формально не порушувало закон, але фактично нівелювало суть права на створення громадських об'єднань.

Після центрального затвердження жупне управління в Мукачеві вимагало додаткових копій з маркою 3 крони для власного архіву, хоча така вимога не передбачалася центральним рішенням, і навіть відмовлялося приймати звіти без додаткових ксерокопій, завірених нотаріусом. Для товариства, бюджет якого у III кварталі 1927 року становив лише 87 крон (дохід від внесків), витрати на марки (10 крон + 3 крони + 1 крона за кожен додаткову копію) були суттєвим фінансовим тягарем, що поглинав майже 15% річного бюджету. Квартальні звіти «Achduth» неодноразово містили анотації місцевих чиновників, які не обмежувалися формальним підтвердженням, але включали оціночні судження: у звіті за III квартал 1927 року (доходи 87 крон, витрати 45 крон на релігійне навчання) чиновник написав не просто «перевірено», а додав рукописну примітку: «перевірено, жодної політичної активності, але потрібно стежити за витратами на так звані «виховні заходи»¹⁷.

Цей кейс демонструє нам, як кожен фінансовий документ вимагав підтвердження у своїй «неполітичності», а кожен виховний захід мали додатково узгодити і підтвердити свою «культурну вагомість». Через це суть будь-якої громадської активності полягала у постійному підтвердженні своєї лояльності чехословацькій владі. Отже, ми можемо назвати це класичним прикладом того, як помірне включення діяльності товариства «Achduth» під нагляд центрального і місцевого управлінського апарату влади аргументується способом держави формально зберегти можливість показувати свою лояльність до сіоністських ініціатив. Водночас на практиці вона обмежувала їхню інституційну силу без застосування прямих заборон чи жорстокіших заходів.

Кейс 2: Освітнє товариство «Machzike Tora».

Якщо приклад товариства «Achduth» ілюструє механізми адміністративно-фіскального контролю над сіоністськими організаціями, то кейс товариства «Machzike Tora» демонструє, як адміністративний апарат регулював навіть ті форми релігійної освіти, які формально не мали виходити за рамки традиційної ортодоксальної практики. Проте, в силу своєї інституціоналізації, вони отримали підвищену увагу чехословацької влади. Товариство «Machzike Tora» було створене для виконання наступних завдань, ініційованих самою місцевою єврейською громадою за підтримки деяких

міжнародних єврейських асоціацій (у тому числі «Джойнт», на діяльність якого ми звернемо увагу у наступному кейсі):

- поширення релігійної освіти серед єврейської молоді,
- організації вивчення Тори,
- підтримки бідних студентів єшивот.

Статут товариства передбачав викладання релігійних дисциплін у приватних будинках та орендованих приміщеннях, що вже саме по собі створювало простір для адміністративного втручання, оскільки будь-яка формальна освіта вважалася потенційною конкуренцією державній школі. У листі Цивільної Адміністрації до Мукачівського жупанського управління від 5 травня 1923 року¹⁸ було чітко зазначено: якщо товариство «Machzike Toga» планує організувати релігійне навчання, воно повинне бути під наглядом Мукачівської автономної ортодоксальної релігійної громади (MuKačevská aut. orth. náboženská obec) та отримати її офіційне затвердження. А інакше школа вважалася б нелегальною (pokoutní) і підлягала закриттю¹⁹. Ця вимога була не просто формальністю, адже адміністрація використовувала статут як інструмент перерозподілу відповідальності: товариство могло існувати, але лише за умови, що офіційна релігійна громада брала на себе загальний нагляд (obecný dohled), що створювало певну ієрархію, де сіоністські чи незалежні освітні ініціативи були змушені підпорядковуватися традиційним релігійним структурам, які самі перебували під пильним адміністративним наглядом.

Процес затвердження статуту «Machzike Toga» тривав понад п'ять місяців (з травня по жовтень 1927 року)²⁰, і кожен етап супроводжувався додатковими вимогами: до початкової заяви додавався запит «...точний список викладачів та їхня кваліфікація», а потім на «...графік навчальних годин із зазначенням кількості учнів»²¹. Це означало, що навіть класична релігійна освіта підлягала тому самому принципу помірності включення, що й політичні асоціації, а її автономія обмежувалася не прямою заборонаю, а через систему постійних адміністративних уточнень, які вимагали часу, ресурсів, коштів і постійного підтвердження своєї «релігійної коректності».

Кейс 3: Американський об'єднаний розподільчий комітет «Джойнт».

Аналіз внутрішньої документації попередніх двох товариств проілюстрував державний контроль над локальними єврейськими організаціями. Однак не менш вагомим для нашої проблематики є кейс Американського об'єданого розподільчого комітету («Джойнт»), який демонструє, як ті самі механізми застосовувалися до міжнародних єврейських гуманітарних організацій, чия присутність розглядалася як потенційна загроза суверенітету держави над соціальною сферою. Ця теза була поширеною серед політичних кіл Чехословацької Республіки у перші роки від моменту включення Підкарпатської Русі до її складу. Однак достатньо швидко взаємовідносини влади і представників організації вийшли на рівень позитивного нейтралітету, де «Джойнт» неофіційно перейняв на себе турботу про певні аспекти соціальної політики держави. Незважаючи на це, «Джойнт», який уже мав вибудовану десятилітнім досвідом систему документообігу, був змушений адаптувати свої фінансові акти до вимог місцевої адміністрації. Саме цей приклад створив прецедент для контролю всіх подальших іноземних благодійних ініціатив. Враховуючи масштабність документообігу, фіскальний механізм контролю над «Джойнт» був вищим за ступенем важливості, ніж у випадках інших іноземних єврейських організацій (наприклад, «ORT»).

Для детальнішого дослідження цієї проблематики ми проаналізували лист фінансового адміністратора Д.Швейцера до аудитора Морісса Троппера від 8 червня 1922 року. Цей аналіз допоможе порівняти внутрішню документацію локальних єврейських асоціацій із центральною владою й місцевою адміністрацією та організацію міжнародного рівня. У цьому листі Д.Швейцер чітко вказує на те, що центральний офіс у Відні припинив надсилати долари напряму до Мукачівського офісу, оскільки «цей маленький провінційний осередок не має можливостей для обміну валюти без збитків», і що «всі перекази мають проходити через центральну казну в Ужгороді»²². Це дало підстави утворенню трирівневої системи взаємозалежності: попереднє погодження кожної транзакції, обов'язкове проходження коштів через державну казну та сплата щомісячного наглядового збору. Цей збір по своїй суті не виконував чисто фіскальну роль, а був таким собі символічним підтвердженням прямої залежності від державної опіки та контролю.

Аудиторський звіт «Джойнт» за період 1 серпня 1921 — 31 березня 1922 року показує, що загальні надходження склали 312 573,71 крони, з яких 278 301,16 крони надійшли як субвенції від «Джойнт», але витрати на адміністрування досягали 57,4 % від загальних видатків, з яких 36,7 % припадало на

оренду офісу, зарплати та канцелярію²³. Така нерівномірність не була випадковістю, а свідчила про те, що адміністративні видатки, які формально покривалися міжнародними коштами, фактично спрямовувалися на утримання апарату контролю, що перетворював міжнародну допомогу на ресурс для власного функціонування системи нагляду. Найбільш показовим прикладом цього механізму є програма розподілу швейних машинок, коли з Відня було отримано 45 машинок, з яких 23 передано кооперативам, 17 продано в розстрочку. Загальна вартість надісланих швейних машинок склала 37 410 крон, але сплачено було лише 8 144 крон (21,7 %) від загальної суми. Решта боргу (29 256 крон) була заблокована через процедурні вимоги попереднього погодження кожної транзакції²⁴.

Важливо зазначити, що така затримка мала не технічний, а скоріше політичний характер. З боку місцевої адміністрації висунуто такі основні вимоги:

- додаткова перевірка кожного ательє, яке придбало швейну машинку у розстрочку,
- кожен продаж повинен був отримати окремий дозвіл ужгородської адміністрації.

Виконання цих вимог паралізувало можливість розширення програми на дев'ять–десять місяців від запланованого організацією дедлайну. Отже, ці процедурні вимоги ставали інструментом певного політичного нагляду, а міжнародні кошти — заручниками місцевого контролю. Хоч чехословацька влада і позитивно ставилась до можливості покращення матеріального стану місцевого населення Підкарпатської Русі за кошти «Джойнт», однак продовжувала ретельні спостереження над діяльністю та документообігом міжнародної організації.

Кейс 4: Організація реабілітації через навчання (Organisation for Rehabilitation through Training, ORT).

Організація реабілітації через навчання («ORT») — міжнародна єврейська благодійна установа, створена в 1880-х роках у Російській імперії для професійної підготовки євреїв і, згодом, для підтримки їхньої економічної інтеграції в нові держави. У Чехословацькій Республіці «ORT» функціонувала як «мостова» інституція між місцевою єврейською громадою та державними структурами, тому її архівні матеріали є ключовим елементом у аналізі політики помірною включення в Підкарпатській Русі через адміністративно-фіскальні механізми.

Після публікації у *Prager Tagblatt* (німецькомовна газета, що виходила у Празі) 9 липня 1924 року про наміри організації розширити свою діяльність на Підкарпатську Русь, Міністерство соціальної опіки негайно ініціювало міжвідомчу перевірку²⁵. Лист цивільної адміністрації до Міністерства землеробства від 22 серпня 1924 року²⁶ містив ключову фразу: «československá řeče o Židy jest dostačující» (*чехословацька турбота про євреїв достатня*). Це формулювання, яке повторювалося в усіх наступних документах, допомогло показати, що міжнародна допомога часто розглядалась через призму потенційної загрози для внутрішньоадміністративного суверенітету держави.

Можемо відзначити, що фіскальний механізм контролю над «ORT» був багатошаровим. По-перше, організація мала подавати попередні звіти про кожну фінансову операцію для отримання дозволу²⁷. По-друге, всі кошти повинні були проходити через центральний касовий апарат місцевого управління, що створювало можливість для їхньої зупинки чи призначення на інші цілі. По-третє, «ORT» було зобов'язане сплачувати щомісячний платіж у розмірі 5 крон, що формально покривало адміністративні витрати, але фактично слугувало постійним нагадуванням про залежність від місцевої влади (про що ми вже згадували попередньо на прикладі організації «Джойнт»).

Найбільш ілюстративним є лист віцегубернатора до всіх жупанських управлінь від 20 липня 1924 року, де наголошувалося: «Особливо важливо вказати, що місцевій владі відомо про спільну Санкт-Петербурзьку компанію, і чи були вжиті якісь кроки для початку її діяльності на нинішній території»²⁸. Через це була створена «видимість провини». «ORT» мала доводити, що вона не розпочинала діяльності без дозволу, хоча формально її статус міжнародної благодійної організації не вимагав попередньої згоди. Коли «ORT» подала документи про вже розпочаті програми підтримки 77 ремісничих шкіл у Східній Європі, адміністрація вимагала додатково оформленого затвердження кожної школи окремо, що призвело до додаткових 4-місячних затримок²⁹.

За прикладом інших єврейських асоціацій, «ORT» зобов'язаний був подавати квартальні фінансові звіти (řehled příjmů a výdajů). Однак у випадку «ORT» у звіті за третій квартал 1925 року³⁰ чиновник Мукачівської управи залишив примітку: «перевірено, політичної діяльності немає, але необхідно контролювати надходження від іноземних грантів та їхнє використання на освітні цілі». Така ремарка підкреслювала, що навіть благодійний характер «ORT» повинен бути проаналізованим через

політичний ракурс: будь-яке надходження з іноземних джерел розглядалося як потенційно небезпечне, оскільки могло передбачати зовнішнє (сіоністське) ідеологічне втручання. Серед наступних звітних документів адміністрація вимагала додаткових пояснень щодо розподілу грантів між «технічним навчанням» та «соціальною допомогою», що демонструє нам паралель із справою «Achduth».

Організація «ORT», незважаючи на свій міжнародний статус, зазнавала таких самих, якщо не більших, бюрократичних навантажень, як і інші єврейські організації. При цьому його фінансова структура (залежність від зовнішніх грантів) робила його більш вразливим до будь-яких затримок, адже грантові фонди часто вимагали оперативного старту проєкту. У середині 1930-х років, коли в Чехословацькій Республіці зростає політична напруга та посилюється антисемітський дискурс, механізми, які раніше залишалися «неофіційними», були кодифіковані у нові нормативні акти³¹. У цьому новому контексті «ORT» зазнала ще більш суворих обмежень. Отже, процес такого помірною включення у адміністративні структури та фіскальні процеси, який був характерним для 1920-х років, трансформувався у відкриту секуляризацію, адже законодавчі норми вже явно визначали межі діяльності єврейських організацій (як локальних, так і міжнародного формату).

Висновки. Підкарпатська Русь отримала унікальний досвід переходу від однієї адміністративної системи до іншої. Хоча цей перехід не був кардинальним, а поступовим, місцеві чиновники змогли адаптуватись до нового устрою. Саме аналіз цього переходу та його перші впровадження у 1920-х роках важливі для сучасних науковців для розуміння подальших змін та реакцій усіх учасників процесу на них у 1930-х роках. Адміністративно-фіскальні механізми чехословацької влади у 1920-х роках охопили всю діяльність єврейських асоціацій (місцевих та іноземних) у Підкарпатській Русі, чим включили їх до своєї помірної інтеграції у внутрішньодержавний формат. Такий режим постійного нагляду зробив товариства залежними від точного дотримання вимог щодо реєстрації, звітності, щомісячних зборів та доказу лояльності державі. Незважаючи на жорсткіший контроль, єврейська община адаптувалась. Вони навчились складати статuti «правильними» мовами, своєчасно подавати фінансові звіти та включати в документи формулювання щодо своєї лояльності до «духу Чехословацької Республіки». Ця адаптивність дозволила зберегти традиційну благодійну та релігійну місію товариств, водночас прийнявши бюрократичні стандарти як центральнодержавного рівня, так і міжнародного (у питаннях співпраці саме місцевих єврейських представників та іноземних організацій). Отже, у 1920-х роках трансформувався не лише зовнішній статус асоціацій, а й їхня внутрішня культура. Попри пильний державний нагляд, такого формату адміністративно-фіскальний контроль став базою, що дозволила єврейським організаціям інтегрувати нові вимоги, не руйнуючи при цьому традиційні цінності. Була створена модель суспільства, у якій автономія нацменшин зберігається, проте залишається залежною від державної бюрократії.

¹ L. Rothkirchen, *Deep-rooted yet Alien: Some Aspects of the History of Jews in Subcarpathian Ruthenia*. Carpatho-Rusyn Research Center, in «Fairview», N.J., 1979, p. 178.

² M. Wein, *History of the Jews in the Bohemian lands*, Leiden, Brill, 2015, 342 p.

³ K. Čapková, Hillel J. Kieval, *Prague and Beyond: Jews in the Bohemian Lands*, Philadelphia, 2021, 384 p.

⁴ A.Y. Jelinek, *The Carpathian Diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848–1948*. Translated by Joel A. Linsider. Assisted by Paul Robert Magosci. (Classics of Carpatho-Rusyn Scholarship, number 13; East European Monographs, number 721) Boulder, Colo, East European Monographs, 2007, 412 p.

⁵ A. Kószeghy, *Act XXXVII of 1875 and Slovak Commercial Law: A Contribution to the 150th Anniversary of Its Adoption*, in «Jogelméleti Szemle», no. 2025/4, 2026, p. 19–20.

⁶ Державний архів Закарпатської області (Держархів Закарпатської обл.) [State Archives of Zakarpattia Region], ф. 16 Мукачівське жупанське управління м. Мукачево Підкарпатської Русі (Župánský úřad v Mukačevě, Mukačevó), 1926–1928 pp., оп. 4, *спр.* 462 Листування із Цивільним управлінням Підкарпатської Русі і Волівським окружним урядом про організацію і затвердження статутів єврейських релігійних спілок, арк. 2–3.

⁷ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 2.

⁸ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 1536 Статuti єврейських релігійних та благодійних товариств, розпорядження Цивільного Управління про дозвіл, арк. 7.

⁹ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 38.

¹⁰ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 36.

¹¹ Чехословацька крона (Kč) була офіційною грошовою одиницею новоствореної Чехословацької Республіки після валютної реформи 1919 року. Запроваджена в березні 1919 року, вона замінила австро-угорську крону за курсом 1:1.

¹² Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 28.

¹³ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 48.

¹⁴ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 36.

¹⁵ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 1536, арк. 71.

- ¹⁶ L. Rothkirchen, *Deep-rooted yet Alien: Some Aspects of the History of Jews in Subcarpathian Ruthenia*, p. 178.
- ¹⁷ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 55.
- ¹⁸ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 25.
- ¹⁹ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 2–3, 30.
- ²⁰ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 1538 *Розпорядження Цивільного Управління про продовження строку подачі статуту товариства зв'язку з Палестиною і дозвіл на збирання коштів в фонд допомоги євреям з Закарпаття в Палестині*, арк. 1.
- ²¹ Держархів Закарпатської обл., ф. 16, оп. 4, *спр.* 462, арк. 5.
- ²² D.J. Schweitzer, *Letter from D.J. Schweitzer to Mr. Morris C. Troper, Subject: Report — Munkach Czecho-Slovakia*. American Joint Distribution Committee, European Executive Offices, Paris, 1922, URL: https://search.archives.jdc.org/notebook.asp?lang=ENG&dlang=ENG&module=search&page=criteria&rsvr=ARCLEV¶m=%3Crsvr_ser%3E@@4@@2@@9@@8@@@NAMES%3C/%3E%3Csearch_type%3Eglobal%3C/%3E%3Cdlang%3EENG%3C/%3E%3Cnsvr%3EY%3C/%3E%3Csort%3ERE@A%3C/%3E%3Cdispq%3E1z3zLetter%20from%20D.%20J.%20Schweitzer%20to%20Mr.%20Morris%20C.%20Troper.%20Subject:%20Report%20-%20Munkao%20Czecho-Slovakia%3C/%3E%3Ces_query_reuse_id%3E9%3C/%3E%3Cquantity%3E10%3C/%3E%3Cstart_entry%3E1%3C/%3E%3Cnum_of_items%3E1669579%3C/%3E%3Cquery_index%3E@global%3C/%3E%3Cthumb%3E0%3C/%3E%3Csmode%3Edts%3C/%3E%3Cnob%3E-1%3C/%3E%3Cfirst_item%3E1%3C/%3E%3Cbook_id%3E322268%3C/%3E%3Cview%3Erecords%3C/%3E¶m2=%3Cnvr%3E5%3C/%3E%3Csearch_type%3Eglobal%3C/%3E&site=ideaalm
- ²³ D.J. Schweitzer, *Letter from D.J. Schweitzer to Mr. Morris C. Troper, Subject: Report — Munkach Czecho-Slovakia*, 1922, p. 9.
- ²⁴ D.J. Schweitzer, *Letter from D.J. Schweitzer to Mr. Morris C. Troper, Subject: Report — Munkach Czecho-Slovakia*, 1922, p. 10.
- ²⁵ Держархів Закарпатської обл., ф. 26 Реферат землеробства Підкарпатської Русі, м. Ужгород (Referat zemědelství Podkarpatské Rusi v Užhorodě, Užhorod), 1919–1938 рр., оп. 3, *спр.* 540 *Стаття з газети «Прагер Тасблат» про діяльність єврейської благодійної організації, циркуляр Цивільного управління з цього приводу і відповідь Реферату на нього*, арк. 2.
- ²⁶ Держархів Закарпатської обл., ф. 26, оп. 3, *спр.* 540, арк. 2.
- ²⁷ Держархів Закарпатської обл., ф. 26, оп. 3, *спр.* 540, арк. 12.
- ²⁸ Держархів Закарпатської обл., ф. 26, оп. 3, *спр.* 540, арк. 2.
- ²⁹ Держархів Закарпатської обл., ф. 26, оп. 3, *спр.* 540, арк. 8.
- ³⁰ Держархів Закарпатської обл., ф. 26, оп. 3, *спр.* 540, арк. 2.
- ³¹ T. Lichtenstein, *Zionists in Interwar Czechoslovakia: Minority Nationalism and the Politics of Belonging*, in «Indiana University Press», 2016, p. 142–156.

References

1. Čapková K., Kieval Hillel J., *Prague and Beyond: Jews in the Bohemian Lands*, Philadelphia, 2021, 384 p.
2. Derzhavnyi arkhiv Zakarpatskoi oblasti (Derzharkhiv Zakarpatskoi obl.), f. 16 Mukachivske zhupanske upravlinnia m. Mukachevo Pidkarpatskoi Rusi (Župánský úrad v Mukačevě, Mukačevo), 1926–1928 rr, op. 4, *спр.* 462 *Lystuvannia iz Tsyvilnym upravlinniam Pidkarpatskoi Rusi i Volivskym okruzhnym uriadom pro orhanizatsiiu i zatverdzhennia statutiv yevreiskikh relihiinykh spilok*, 60 ark.
3. Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 16 Mukachivske zhupanske upravlinnia m. Mukachevo Pidkarpatskoi Rusi (Župánský úrad v Mukačevě, Mukačevo), 1926–1928 rr, op. 4, *спр.* 1536 *Statuty yevreiskikh relihiinykh ta blahodiinykh tovarystv, rozporiadzhennia Tsyvilnoho Upravlinnia pro dozvil*, 102 ark.
4. Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 16 Mukachivske zhupanske upravlinnia m. Mukachevo Pidkarpatskoi Rusi (Župánský úrad v Mukačevě, Mukačevo), 1926–1928 rr, op. 4, *спр.* 1538 *Rozporiadzhennia Tsyvilnoho Upravlinnia pro prodovzhennia stroku podachi statutu tovarystva zviazku z Palestynoiu i dozvil na zbyrannia koshtiv v fond dopomohy yevreiam z Zakarpattia v Palestyni*, 18 ark.
5. Derzharkhiv Zakarpatskoi obl., f. 26 Referat zemlerobstva Pidkarpatskoi Rusi, m. Uzhhorod (Referat zemědelství Podkarpatské Rusi v Užhorodě, Užhorod), 1919–1938 rr., op. 3, *спр.* 540 *Stattia z hazety «Praher Tasblat» pro diialnist yevreiskoi blahodiinoi orhanizatsii, tsyrkuliar Tsyvilnoho upravlinnia z tsoho pryvodu i vidpovid Referatu na noho*, 12 ark.
6. Jelinek A.Y., *The Carpathian Diaspora: The Jews of Subcarpathian Rus' and Mukachevo, 1848–1948*. Translated by Joel A. Linsider. Assisted by Paul Robert Magocsi. (Classics of Carpatho-Rusyn Scholarship, number 13; East European Monographs, number 721) Boulder, Colo, East European Monographs, 2007, 412 p.
7. Kószeghy A., *Act XXXVII of 1875 and Slovak Commercial Law: A Contribution to the 150th Anniversary of Its Adoption*, in «Jogelméleti Szemle», no. 2025/4, 2026, p. 19–20.
8. Lahková M., *Jewish Identity in Czechoslovakia, 1918–1938*, New York, 2008, p. 25.
9. Lichtenstein T., *Zionists in Interwar Czechoslovakia: Minority Nationalism and the Politics of Belonging*, in «Indiana University Press», 2016, p. 142–156.
10. Rothkirchen L., *Deep-rooted yet Alien: Some Aspects of the History of Jews in Subcarpathian Ruthenia*. Carpatho-Rusyn Research Center, in «Fairview», N.J, 1979, p. 178.
11. Wein M., *History of the Jews in the Bohemian lands*, Leiden, Brill, 2015, 342 p.

Дата першого надходження статті до видання 18.01.2026
 Дата прийняття статті до друку після рецензування 21.04.2026
 Дата публікації 15.05.2026